

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРАВОЧИНІВ

Після вступу в дію Цивільного кодексу України перед науковцями та практиками постала низка загальних проблем щодо вирішення місця правочинів серед інших юридичних фактів. Результат наукового пошуку дозволить більш чітко встановити розподіл між діями особи, які мають юридичне значення, та які цього значення не мають. Як практичне завдання ставимо на меті узагальнити та перерахувати ознаки правочинів, які аналізувалися провідними вченими-цивілістами.

Аналізуючи матеріал статті, автор спирався на загальні дослідження й публікації провідних учених-цивілістів Ч.Н.Азімова, Н.С.Кузнецової, О.А.Пушкіна, З.В.Ромовської, М.М.Сібільова О.С.Йоффе, О.А.Підпригори, Е.О.Харитонова, Є.М.Орача, Б.Й.Тищика, в яких окреслені шляхи розв'язання проблеми умов дійсності правочинів. Однак варто зазначити, що наукових праць, безпосередньо присвячених умовам дійсності правочинів, останнім часом не публікувалося, а відтак сучасна класифікація умов дійсності правочинів залишається проблемою дотепер не вирішеною. Саме цій проблемі і присвячується стаття.

Відповідно до п.2. ч.1 ст.11 ЦК України до найголовніших і найпоширеніших підстав виникнення цивільних прав та обов'язків цивільне законодавство відносить договори та інші правочини. Оскільки законодавець розмежував поняття договору та правочину, спробуємо дослідити, з якого часу ці поняття відрізняються один від другого.

Термін «правочин» введено в українське законодавство вперше натомість терміна «угода», який співпадав за змістом з терміном «договір» і не повною мірою відображав особливість співвідношення угоди та договору як загального, так і спеціального. Будь-який договір є правочином, але не всякий правочин є договором. Правочини – це будь-які волевиявлення учасників цивільних правовідносин, які спрямовані на настання цивільних прав та юридичних обов'язків, що не суперечать праву. Тож відкривається можливість врегулювати такі відносини, які до цього не позначалися як правочини. Деяко по-іншому ці норми врегульовані в Господарському кодексі України, який взагалі не використовує термін «правочин», натомість термін «угода» виступає синонімом термінів «контракт» (ст.15 ГК України), «трудовий договір» (ст.46 ГК України), «договору» (ст.84 ГК України), «операція» (ст.126 ГК України), «господарський договір» (ст.174 ГК України), «протокол про наміри» (ст.182 ГК України), «умови договору» (ст.312 ГК України) і таке інше. Зрозуміло, що такий підхід не є виправданим, оскільки нічого, окрім суцільного термінологічного дисонансу, не дає.

Окремих монографічних робіт, які б досліджували правочини в Україні та Росії, не було, тому ми повинні опиратися на загальні праці цивілістів у ретроспекції та перспективі цього інституту. Більшість провідних учених, які досліджували римське приватне право, вказують на правочин як підставу виникнення зобов'язань [1, с.169–170; 2, с.173; 3, с.133; 4, с.144], хоч є й такі, хто обережно використовував цей термін, користуючись ним як синонімом договору, тобто не акцентуючи уваги на існуванні правочинів у ролі окремого юридичного факту [5, с.156]. У подальшому ця думка була розвинута авторами [6, с.116], які ґрунтували свої висновки на працях Савінії. Ми можемо погодитися з О.С. Йоффе, що дійсно Савінії вперше ввів в обіг терміни «юридичні факти» і «правочини», даючи їм визначення [7, с.136]. Навіть якщо переглянути Дигести Юстиніана [8, с.60], Титул XIV має назву «Про договори», навіть у коментарях вказано, що «*actum*» і «*actio*» перекладаються однаково і означають договір. Хоча є одне посилання на використання терміна «правочини» в римську добу, однак, на наш погляд, його можна сприймати з певним сумнівом — це «*negotium*» [9, с.222–223]. Безперечно, походження терміна «правочин» дуже цікаве, але перейдемо безпосередньо до предмета дослідження.

Варто відзначити, що на теренах СНД термін «правочини» є суто українським цивілістичним надбанням. Цивільні законодавства більшості пострадянських країн використовують термін «угода». Це пов'язано з термінологічною особливістю і необхідністю надати більшій розрізняльній здатності таким категоріям як договір, де угода є його еквівалентом.

В українській правничій науці термін «правочин» запроваджений з легкої руки О. А. Підопригори і розвинутий у працях його учнів. З розробкою нового ЦК України була відроджена ідея правочинів, і вони знайшли своє відображення у розділі IV книги першої проекту ЦК України. У «Передмові до проекту Цивільного кодексу України» вказується: «Глава «Правочини» містить базові положення перш за все договірного права». «Правомірні дії, — як вказує О. А. Підопригора, — спрямовані на досягнення певного правового результату (на виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків), називаються правочинами, наприклад, продати, купити, обміняти, подарувати, здати в оренду, заповісти, взяти шлюб тощо».

Практично всі провідні правознавці поділяють позицію законодавця, який дав визначення правочину як дії особи, спрямованої на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (п. 1 ст.202 ЦК України). Отже, законодавець виходить з того, що правочин є правомірною дією учасника цивільних правовідносин, який має для цього достатню дієздатність та переслі-

дує мету – набуття, зміну, припинення суб'єктивних прав або виникнення у нього юридичних обов'язків. Харитонов Є.О. слушно зазначає, що такі дії слід таумачити більш широко у тому сенсі, що правочини можуть бути підставою виникнення або змін інших правовідносин. При цьому він може водночас бути і підставою припинення одних правовідносин та підставою виникнення або зміни інших правовідносин [10, с.136]. Ми можемо погодитись з такою позицією лише частково. За нашою думкою, не слід ототожнювати фактичні та юридичні дії. Фактична одна дія, наприклад, викидання сміття з вікна будинку дійсно тягне за собою декілька цивільних правовідносин: речові, деліктні і т.д., навіть публічні правовідносини: дрібне хуліганство. Але цю фактичну дію слід роздробити на юридичні дії, з них правочин скласти може лише одна – дія з припинення права власності.

Від інших юридичних дій (адміністративних актів, злочинів) правочин відрізняється своїми ознаками. У легальному визначенні вказані лише дві головні ознаки правочину: правочин – це завжди дії фізичних і юридичних осіб, спрямовані на досягнення конкретного юридичного результату – встановлення, зміну чи припинення цивільних правовідносин.

Узагальнюючи позиції правознавців, зупинимося на таких доктринальних ознаках правочинів:

По-перше, правочин – це правомірна дія, що відрізняє її від таких юридичних фактів, як правопорушення. Науковці звертали увагу на нетотожність понять «правомірність» і «законність» правочину [11, с.210] [12, с.30–32], ми приєднуємося до цієї точки зору і вважаємо, що законні, але протиправні дії суб'єктів права підпадають під поняття «шикани» [13, с.267]. Правомірність, як ознака правочину, узгоджується із загальними засадами діяльності громадянського суспільства, зокрема, домінуванням права над законом. Це дає змогу оцінювати цю ознаку правочину через принципи цивільного права і категорію прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Децю інша позиція закріплена в ст.30 ГК України, яка легально передбачила можливість існування неправомірних угод між суб'єктами господарювання. Неправомірними угодами між суб'єктами господарювання визнаються угоди або погоджені дії, спрямовані на: встановлення (підтримання) монопольних цін (тарифів), знижок, надбавок (доплат), націнок; розподіл ринків за територіальним принципом, обсягом реалізації чи закупівлі товарів, їх асортиментом або за колом споживачів чи за іншими ознаками – з метою їх монополізації; усунення з ринку або обмеження доступу до нього продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

По-друге, зміст правочину не може суперечити моральним засадам суспільства (п.1 ст.203 ЦК України). Частина аморальних дій регулюється вже не приватним, а публічним правом – розділом XII КК України «Злочини проти громадського порядку та моральності».

По-третє, особа, яка учиняє правочин, повинна бути дієздатною – здатною усвідомлювати свої дії та керувати ними, тобто правосуб'єктною[14, с.216]. У деяких випадках визнання особи недієздатною або обмеження її у дієздатності призводить до недійсності вже укладених правочинів (п. 6 ст.248 УК України).

По-четверте, правочин – це завжди вольовий акт, об'єктивовувана зовні воля людей, їх вольові акти [11, с.440]. Цією своєю ознакою вони відрізняються від юридичних фактів – подій, настання чи ненастання яких не залежить від волі людини. Для правочину характерний саме момент волевиявлення, без якого взагалі не може бути правочину.

По-п'яте, правочини – це завжди дії, вчинені фізичними, юридичними особами і державою як суб'єктами цивільного права. Можливість здійснення правочину входить у зміст їх цивільної дієздатності. Тому правочини необхідно відрізнити і від таких дій, як акти компетентних державних органів, які хоч і породжують цивільні правовідносини (зобов'язання по передачі будинків і споруд між державними юридичними особами), але самі по собі є владними актами, що видаються в межах компетенції цих органів – суб'єктів адміністративного права. Будучи адресованими конкретним виконавцям, вони створюють між ними цивільні правовідносини незалежно від їхнього бажання вступити в ці правовідносини. За допомогою ж правочину правовідносини завжди встановлюються з волі й ініціативи їх учасників [11, с.209–210].

По-шосте, правочин породжує цивільні права та обов'язки, оскільки саме цивільним законодавством передбачаються ті цивільно-правові наслідки, що наступають в результаті виконання правочину [13, с.230]. Тому, наприклад, видачу зброї працівникам ОВС не можна розглядати як укладення правочину і регулювати за допомогою норм цивільного права (договору найму, зберігання чи будь яких інших).

Підсумовуючи, спробуємо запропонувати таке визначення правочину: *правочином визнається юридична дія суб'єктів цивільних правовідносин, спрямована на встановлення, зміну та припинення цивільних прав і обов'язків, що не суперечать нормам права, звичаям ділового обороту та моральним засадам суспільства.*

Значення правочину полягає в наступному: правочин є найпоширенішим юридичним фактом (юридичною дією) завдяки

якому реалізується абстрактна цивільна правоздатність шляхом набуття конкретних цивільних суб'єктивних прав та обов'язків. За допомогою правочинів особи приватного права сповіщають про наявність в них бажання на встановлення, зміну та припинення суб'єктивних прав та обов'язків.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку ми бачимо в продовженні дискусії на запропоновану тему та аналізі критичних відгуків на статтю.

Список літератури: 1. Подопрігора А. А. Основы римского гражданского права: Учеб. пособие. К., 1990. 2. Подопрігора А. А. Основы римского гражданского права: Учеб. пособие для студентов юрид. вузов и факультетов. 2-е изд., перераб. К., 1995. 3. Черниловский З. М. Лекции по римскому частному праву. М., 1991. 4. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. Л., 1975. 5. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Основы римського приватного права: навчальний посібник. Львів, 2000. 6. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Л., 1949. 7. Savigny P. System des heutigen romischen Rechts. Т. III. 1840. 8. Дигесты Юстиниана. Избранные фрагменты в переводе и с примечаниями И. С. Перетерского. М., 1984. 9. Братошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения) / Пер. с чешск. М., 1989. 10. Цивільний кодекс України: Коментар. Х., 2003. 11. Гражданское право Украины: [Учебник для вузов системы МВД Украины]: В 2-х частях. Ч. I. /А. А. Пушкин, В.М. Самойленко, Р.Б. Шишка и др. /Под ред. проф. А. А. Пушкина, доц. В. М. Самойленко. Х., 1996. 12. Шахматов В. П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия. Томск, 1967. 13. Гражданское право. Учебник. Ч. I. 3-е изд., перераб. и доп. /Под ред. А.П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М., 1998. 14. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. Чебоксары, 1997.

Надійшла до редколегії 06.01.06

С.А. Загородній

ЮРИДИЧНА КВАЛІФІКАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ ЧЕРЕЗ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ

Перший погляд на назву цієї публікації може викликати подив: хіба закріплене у ст.53 Конституції України [1] право на вищу освіту потребує якоїсь юридичної кваліфікації? Проблема полягає у тому, що з появою альтернативної системи вищої освіти та наданням платних освітніх послуг, сфера вищої освіти перестала бути публічним правовим інститутом і сферою правового регулювання. Тож у людини суттєво розширились можливості здобути освіту, підвищити кваліфікацію, перекваліфікуватися на договірній основі. Звідси питання кваліфікації права на освіту набули ознак приватності і з власне управлінських переросли у цивільно-правову сферу.

Напевно, більшість фахівців з юриспруденції однозначно сказали б, що назване право являє собою різновид суб'єктивного права. Але з іншого боку, цілком очевидним є те, що будь-якому суб'єктивному праву має протистояти обов'язок конкретної особи.